

Doğu Batı Arasında İslam'ı ve İnsanı Anlamak*

Alija Ali İzzetbegović

Doğu Batı Arasında İslam, Nehir Yay. S. 11-22

- 1 -

Çağdaş dünya, uzun zamandır süregelen ve sonu kestirilemeyen kesif bir ideolojik çatışma içinde bulunmaktadır. Hepsi, rüz, aktif veya pasif olarak bu çatışmanın içine itilmiş bulunuyoruz. Bu dev karşılaşmada acaba islâm'ın yeri nerededir? Bugünkü dünyayı şekillendirmede İslâm'ın herhangi bir rolü var mıdır? Bu kitap işte bu soruyu cevaplandırmaya çalışacaktır.

Dünya görüşlerini üç kümede toplayabiliriz: Dinî (Maneviyatçı)¹ materyalist ve İslâmî. Bunlar şuur, tabiat ve insan olarak adlandırılmağa alışmış olduğumuz mahut üç esas mümkünâta tekabül ediyor veya bunların projeksiyonlarıdır. En eski zamanlardan bugüne kadar ortaya atılmış bütün ideoloji, felsefe ve düşünce sistemleri bu üç temel dünya görüşünden birine dayanmaktadır. Bunlardan birincisine göre, yegâne veya esas varlık ruhtur; ikincisine göre maddedir. Üçüncüsüne gelince, o ruh ve maddenin birarada varoluşundan yola çıkmaktadır. Çünkü yalnızca madde olsaydı, materyalizm tek tutarlı felsefe; maneviyat ise, tamamen manasız bir tutum olurdu. Diğer yandan eğer ruh varsa, o zaman insan da vardır ve maneviyat ye ahlâk olmadan insan hayatı manasızdır. En yüksek şekli insanda sergilenen ruhmadde birliği prensibinin adı ise, İslâm'dır. İnsanı anlayışın gerçekleşiminde varoluşun bütün zoolojik hususiyetlerini teyidi durumunda insan hayatı insicamlıdır. İnsanın bütün kusurları da, esas itibarıyla, ya biyolojik hayatın dince reddedilmesine ya da insanın, materyalist zihniyet tarafından inkâr edilmesine irca olunabilir.

Bazıları, tabiatı düşünerek müşahede ettikleri iç düzen ve emniyetin büyüüne kapılmış olarak tabiatı tek hakikat ilan ederler. Başkaları da hareket noktası olarak insanı alırlar. Yıldızlarla süslü gökleri temaşa ederek insanın ruhunda yaşamaya değer veren yeni bir mânâ bulurlar. Üçüncü grubu oluşturan biz ise, insanın dün-

* *İnsan Hakları Araştırmaları*'nın her sayısında artık klasik denilebilecek metinlere "Geçmişten-Geleceğe: Birikimler" bölümünde yer vereceğiz. İlk sayımızda insan hakları tartışmalarının temelinde yer alan "insan nedir?" sorusuna cevap arayan Ali İzzetbegović'in Doğu Batı Arasında İslam adlı kitabının giriş kısmında yer alan metnine yer verdik. Doğu ve batıda insanın mahiyetini tartışan bu metni koyarak en temel tartışmayı biraz açmayı arzuladık (e.n).

¹ "Din" kelimesi bu kitapta Avrupa'daki manasında, yani "Religion" anlamında kullanılmaktadır. Bu itibarla din ile islâm ayrı ayrı anlamları içerdiğinden ikisi arasında, bu kitabın bakış açısı dikkate alındığında herhangi bir eşitlik işareti konulamaz. Zira islâm'ın "din"den daha geniş kapsamlı bir manası vardır. Biz, eserde geçen "din = Religion" kavramını kimi yerlerde "din", kimi yerlerde de "Maneviyat" olarak tercüme etmeyi uygun gördük. Çünkü din kavramı burada "Materyalizm" karşıtı olarak kullanılmaktadır.

yadaki varlığını görüyoruz;. Ruh ebedidir; insan ise zamanla sınırlanmıştır. Ve bu zaman içinde ihmal edilemeyecek bir vazifesi vardır (Kur'an, 28/77).

Eskiler iki cevherden, ruh ve maddeden bahsederlerdi. Bu mefhumlarla iki muhtelif menşeli, muhtelif mahiyetli, birbirinden neşet etmeyen ve birbirine irca edilemeyen iki temel prensip, bambaşka iki alem, iki düzen ifade ediliyordu. Dünyanın en aydın ve akıllı şahsiyetleri bile, bu meseleye değişik yaklaşımların sözkonusu olabilmesine rağmen, böyle tefrik yapmaktan kurtulamamışlardır. Bu iki alemleri zaman bakımından ayrı, fakat birbirinin devamı olarak veya mahiyetleri ve manaları itibarıyla değişik, fakat aynı anda mevcut olarak telakki etmemiz mümkündür.

Dualizm insanın en köklü hissiyatı olmakla birlikte en yüksek felsefesi değildir. Gerçekten de bütün büyük felsefe ekolleri monistik idiler. İnsanların yaşayışı, duyuş ve dünyayı dualistik olarak idrak edişlerine rağmen, her felsefe ve düşünüşün tabiatında gerçekte monizm yatmaktadır. Felsefenin ikiciliğe tahammülü yoktur. Buna rağmen bu gerçek fazla bir şey ifade etmemektedir; çünkü düşünce hayata hakim olamaz, hayat ondan daha yüksektir. Haddizatında insan olmamız itibarıyla biz iki gerçek içinde bulunmaktayız. Bu varlığı biz inkâr edebiliriz, ama onların dışına çıkmamız mümkün değildir. Hayat, onu ne kadar anladığımızı bağlı değildir.

Şimdi, aynı zamanda iki hayat yaşayıp yaşamayacağımız burada meselemiz değildir (başka türlü yaşamamız zaten olamaz). Mesele, isteyerek ve nihai manayı anlayarak yaşayıp yaşamayacağımızdır. İslâm'ın en derin manası işte buradadır. Her hayat ikilidir. Tekli hayat insan için bir bakıma "teknik" bakımdan gayri mümkündür. "Kalâ belâ"dan, (Kur'an) insanın "dünyanın içine" veya "sosyal hakikatin içine" itildiği andan beri bu böyledir, insan bir tek hayata inanabilir, fakat yaşadığı müddetçe iki hayat yaşar. Vakıa dış hayattan ayrı bir hayatın insan hayatının sadece imalat ve istihlakten ibaret olmadığını açıkça hissetmekteyiz. Hakikati keşfetmekle uğraşan bir ilim adamı veya bir filozof, sadece düşünmekle daha yüksek olan öbür hayatı keşidemez. Fakat gerçeği arayarak ve maddî yönünü ihmal ederek geçirdikleri hayat, beşerî varoluşun bu daha yüce şeklinden başka birşey değildir. Başkaları uğrunda veya hakikat için, adalet ve iyilik için yapılan mücadele, her zaman, hayatın sınırı ve nihai olduğunun inkârıdır. Ahlâk prensiplerine riayet ederek hayat, hürriyet ve rahatını feda eden kimselerin feragati, bu prensipler ne olursa olsun, insan hayatının ebediliğini ve onun daha yüksek olan öbür manasını en iyi şekilde açıklar.

Ayrıca, nereye bağlı olduğumuz sorusuna kendimizin vereceği cevap bile, gerçek tutumumuzun ifadesi değildir. Herkesin kendi kendine uydurduğu bir dünya modeli vardır. Bu model umumiyetle tamamen insicamsızdır ve ancak tabiatımız icabı sebebiyle kitçi olmayışımız sayesinde ayakta kalabilmektedir. Biz ona maneviyat veya ahlak adı vermişsek de, gerçekte ve umumiyetle onun bu adlarla pek alakası yoktur. Dinlerini ilimle ispat etmeğe çalışan inananlar ile yüksek gayeler uğrunda fedakârlık bulunanlar veya Michelangelo'nun resimlerine, yahut Rodi'nin heykellerine bakanlık duyan ateistler hep buraya dahildirler. Nice kişiler kendi tutarlı dünyalarını karşı karşıya gelebilselerdi kimbilir ne büyük tereddütler içine düşeceklerdi. Materializm gibi saf din de, görünüşte kitlelerin teveccühüne mazhar olmalarını, herşeyden önce, insanların çoğunun, bunların gerçek manalarını anlamamalarına bağlıdır.

- 2 -

İnsanlık tarihinde devamlı varolan bu iki düşünce çizgisi kolayca tasavvur edilebilir. Birbirlerine muvazidirler, simültandırlar ve özde herhangi bir gelişme göstermemektedirler. Ta Eski Yunanistan'da, Epikür (veya Aristoteles) ve Platonun düşüncelerinde açık ve şekillendirilmiş bir sistemin bütün silüetlerini sergiliyorlardı. Aristoteles'in "zevkle acının insan hayatının büyük muharrikleri" olduğu yolundaki tanınmış görüşü (onu yirmi asır sonra hemen hemen hiç değişmemiş bir şekilde Holbach'ta da buluyoruz), Platon'un hemen hemen aynı zamanda bunun tam tersine ortaya attığı, dürüst olmayan kişinin behemehal mutsuz olduğu ve cezalandırılmadığı takdirde mutsuzluğunun arttığı düşüncesinde -yani her hakikî ahlâkın esasında yatan bir fikirde- cevabını bulmuştur.

Karşılıklı şiddetli muhalefet ve redde rağmen bu iki düşünce tarzı zamanımıza kadar devam edegelmiştir. Tipik Epikürist fikirlere Lukretius, Bacon, Hobbes, Gassendi, Helvetius ve Holbach'ta ve daha sonra Spencer ve Marks üzerinden intikalle çağımızda Russel'de rastlamaktayız. Aynı şekilde Platon'un fikirleri bütün hıristiyan düşünürler tarafından bir bütün halinde ve ayrıca Gazali, Malebranche, Leibniz, Fichte, Cudworth, Schelling, Hegel, Kant ve nihayet Bergson ve Whitehead tarafından dolaylı biçimde devam ettirilmiştir. Bu sistemleri yeniden kuracak olursak, belki de varacağımız sonuçlar konusunda hayrete düşmekten kendimizi alamayacağız; zira birçokları için, ortaya beklenmedik bir manzara çıkacaktır.

Pratik insanî gayeler sahasında insan düşüncesinin bu iki kutbu tarafından iki şey temsil edilebilir: *İlerleme* ve *hümanizm*. Ne varki, din (Religion) ilerlemeye, ilim ise hümanizme götürmez. Bunlar olsa olsa onların yan ürünleri olabilir. Çünkü gerçek hayatta ne saf din ne de saf ilim vardır. Diğer bir ifadeyle hiçbir din yoktur ki bir bakıma bilimden müteessir olmasın ve tersine, hiçbir ilim yoktur ki dinin muayyen ümitlerini muhafaza etmesin. Bu husus bir karışımın ortaya çıkmasına imkan veriyor; bir karışım ki, tezahürün veya temayülün hakikî menşei belli değildir. Aslında herşeyi aynı torbaya koyanlar ve *ayırım* konusunda doğru ölçüyü bilemedikleri için, bu koularda kendi zevk ve tercihlerine ağırlık verenler, en büyük çoğunluğu oluştururlar.

Birbirine zıt bu iki görüş tarzını tetkik ederken, gayemiz, onları "saf şekillerinde" tahlil etmektir. Bunu yaparken onların nihaî, mantık bakımından tutarlı, fakat tatabikatta çok defa abes olan istidlallerine kadar ineceğiz. Böylece bu iki düzenin dahilen mantikî birer bütün teşkil ettiğini ve bir yerde birbirlerine destek olmaya başladıklarını göreceğiz. Bu, bazan harfiyyen oluyor ve oluş sırasında boş kalan yerler karşı deliller sayesinde doldurulabiliyor. Meselâ, materyalizmin objektif kuvvetlerin insandan bağımsız olarak tarihi olayların hakikî muharriki olduğu iddiası karşısında, antitez olarak buna tamamen zıt bir iddianın yer aldığını görürüz. Ve gerçekten "tarihin kahramanlıklarla izahı" olarak adlandırılan bir doktrini bulmakta fazla güçlük çekmeyiz (meselâ Carlyle). Bu görüş tarihin seyrini harikulade şahsiyetlerin -kahramanların- tesir ve enerjisi ile izah etmektedir. Bazılarına göre "tarih kafa ile yürümez." (Marks); başkalarına göre ise, tam tersine, tarihi yapan dâhiler-

dir (Carlyle). Bu misalde olduğu gibi, tarihî materyalizmin karşısında hıristiyan kişilikçiliği nasıl ki zaruri olarak duruyorsa; aynı mantığa göre, tekamülün karşısında yaratıcılık, menfaatin karşısında ideal, monarşinin karşısında hürriyet, toplumun karşısında şahsiyet durmaktadır, vs. vs. "Arzuları yok edin" diyen din talebinin, "durmadan yeni yeni arzuları tahrik edin!" diyen medeniyet buyruğunda karşılığını bulması kaçınılmazdı. Bu giriş bölümünün sonunda, fikirlerin bu örneğe göre kapsamlı bir tasnifi bulunmaktadır. Noksan ve mücmel olmasına rağmen bu tasnif, maneviyatçılıkla materyalizmin teşrihi mümkün olmayan ve birbirine irta edilemeyen iki temel dünya görüşü, "birbirine galip gelemeyen iki deniz..." (Kur'an, 55/19-20) olduğunu gösteriyor. Olabilir ki halihazırdaki karışıklığı kendilerine uygun görenler bu küçük fikirler anatomisini beğenmeyeceklerdir. Fakat bunun gibi her inceleme için doğru bir tefrik, hareket noktası olarak alınmalıdır.

Bu iki dünya görüşünden şunu veya bunu doğru olarak göstermek üzere akli deliller aramak kadar faydasız hiçbir şey yoktur. Her ikisi kendi içinde mantıklı bir sistemdir. Ancak hayat prensip ve tatbikat olarak onlardan üstündür. Zira yaşamak, daha doğrusu, doğru ve tam manasıyla yaşamak, her tür sosyalizmi aşar. Hıristiyanlık kurtuluş va'd ediyor, ama sadece dahili kurtuluş; sosyalizmin va'd ettiği kurtuluş ise haricidir. Mantıklı olarak çözülemeyen bu çatışma içindeki insan birbirine muvâzî bu iki alem karşısında, ikisini birden kabul etmeye mecbur bulunuyor ve onlann tabii ağırlık ve merkezini keşfediyor. Bunlar, hayat ve insanın kaderi ile ilgili hakikati aralarında paylaşıyorlar.

- 3 -

Bir çok gerçeklik vardır ki, herkes, kendi resmî feslefesine bakmadan, onları hesaba katmak zorunda kalmaktadır. Bunlar ya akli selimle kavranıyor ya da insan ve nilgilerinden ders alarak onları kabul ediyor. Bu gerçeklikleri -aile, maddî güvenlik, mutluluğa erme çabası, adalet ve hakikate beslenen sevgi, sağlık, terbiye, çalışma, hürriyet uğrunda mücadele, menfaat, kuvvet, meşguliyet gibi- birbiriyle karşılaştırdığımız takdirde müşterek bir mihver etrafında çeşitli mesafelerde gruplaşmalarını ve belki insicamsız ve heterojen, fakat gayet gerçekçi ve İslâm'ın esas ilkelerini andıran bir sistem meydana getirdiklerini görürüz.

Karşılaştırılmakta olan öğretiler arasındaki farklar esasla ilgilidir ve aşılması imkânsız görünmektedir. Fakat bu ancak teoride böyledir. Hayatta ise, şiddetli husumete rağmen karşılıklı fikir teatisi cereyan etmektedir. Daha dün tel'in edilen birçok hususlar için telinde bulunan düşünce sistemlerinde birdenbire bir yer bulunur ve hatta bunlar makul görülürken, öbür taraftan, birçok sevilen iddia ve ifadeler teorinin sadece süsü olarak kahr.

Meselâ, Marksizm aile ve devlete hücum ediyordu; tatbikatta ise bu müesseselerin muhafaza etmektedir. Her tutarlı dinî eğilim, dünya ile ilgilenmeyi takbih etmiş ama gerçekçi insanların pratik ideolojisi sosyal adalet parolalarını kabul ederek daha iyi hayat şartları için bir mücadele faktörü olmuştur. Marksizm bir dereceye kadar hürriyeti kabul etmeye, din ise, felsefesine ters olarak kuvvetin faydasını tanı-

maya mecburdu, vs. vs. Çünkü tecrübe edilmiştir ki, akli selimin sınırları içinde davranmak ve aynı zamanda tutarlı bir felsefeye sadık kalmak mümkün değildir.

Bir yanda Hristiyanlığın, diğer yandan Materyalizmin, hayat için ölçü olmadıklarından veya insan tabiatına uygun düşmediklerinden ötürü, içine düştükleri güçlükten çıkış yolu bulup bulamayacakları sözkonusu değildir; sözkonusu olan karakterlerini kaybetmeden ve kendi çerçevelerinin dışına çıkmadan bir çıkış yolu bulup bulamayacaklarıdır. Ekseriya bu çareyi haddizatında caiz olmayan bir tutumla karşı taraftan ödünç olarak bulmaya çabalamaktadırlar. Nitekim müessese, yani kilise olmuş olan Hristiyanlık, çalışma, mülkiyet, hiyerarşi, tahsil, ilim, evlilik, kanunlar, sosyal adalet gibi hususlardan bahsetmeye; öbür tarafta tatbikat, yani sosyalizm, siyasî düzen olmuş olan materyalizm, onunla hiçbir alakası olmayan terbiye, hümanizm, ahlâk, sanat, yaratıcılık, adalet, mesuliyet ve manevî düzenin diğer kategorilerinden söz etmeye başlıyor. Saf doktrinlerin yerine bunların yorumları ve materyalizm kitleler için bir nevi din olarak, "umumî istifadeye" sunulmaktadır. Bu yorumlar asıl doktrinlerin tutarlı birer örneğinden başka her-şey olabilir. Saf dinin ve materyalizmin böylece deforme olması, bir bakıma yasal bir çizgide cereyan etmektedir. Zira her ikisinde de aynı şey sözkonusudur: Hayatın ancak bir yönünün ifadesi olan bir hususu, bir bütün teşkil eden gerçek hayata tatbik etme ihtiyacı. Teori bakımından ne olursa olsun, ister materyalist veya hristiyan, ister aşırı veya ılımlı, insan, tatbikatta doktrininden birçok şeyi kapı dışında bırakıyor. Gerçek hayatta ne tutarlı materyalist ne de tutarlı hristiyan olabiliyor.

Çin, Kore ve Vietnam'da kendini materyalist doktrin en tutarlı örneği telakki eden çağdaş ütopyalar, gerçekten taviz ve tutarsızlığın bariz birer örneğidirler. Yeni bir ahlâkın teşekkülünde zemin olarak kullanacakları yerde, "Tabanda yeni münasebetlerin yansıması" diye toplumlarının ananevi manevî değerlerini ve bilhassa kanaatkârlık ve büyüklere saygı tutumunu devralıp, kendi hizmetlerine koydular². Böylece bu sistemlerin temelinde de, radikal marksizmin prensipleri yanında, mevcut dinlerin en tanınmış iki norması da yer almış oluyor. Sistemin kurucuları bu gerçeği görmezlikten geliyorlar, fakat bu bir hakikattir; hakikatler ise onları tanıyıp tanımamanıza bağlı değildir. Vardır ve caridirler.

Bazı sosyalist devletlerin tatbikatında, çalışmanın mükâfatlandırılmasında maddî yerine manevî teşvik vasıtalarına başvurulmaktadır. Bu gerçeğin izah edilmesi gerekir. Acaba bu tezahür materyalizmin içinden mi geliyor, yoksa ona yabancı, yani başkasından ödünç alınmış bir şey mi diye araştırılmaya değer bir durumdur. Bir husus daha şimdiden bellidir: Manevî münebbihler tutarlı bir materyalist felsefe ile asla izah edilemez. Hümanizm ve hümanist parolalara, adalet, eşitlik, hürriyet, insan ve vatandaş hakları ile ilgili olarak söylenenlere de bakarsak durum yine buna benziyor. Bunların hakikî kaynağı ancak din olabilir. Vakıa kabul ettiği örneğe tutarlı bir şekilde uymamak hakkı da dahil olmak üzere en iyi telakki ettiğine göre yaşamak herkesin hakkıdır. Fakat dünyayı doğru anlamak için dünyayı hareket et-

² Kanaatkârlık düşük hayat standardı bakımından onlara uygun geliyor; büyüklere saygı ise kolayca dokunulmaz bir husus olan iktidara saygıya dönüştürülmüş bulunuyor.

tiren ve idare eden fikirlerin menşe ve manasını bilmek de elzemdir. Çeşitli "aşıkârlıklar" ve sözde umumî olarak kabul edilen anlayışlar bu husustaki araştırmalar için en büyük tehlikedir. Güneş, Arz etrafında dönmüyor, bunun tam tersi "apaçık" görünüyor olduğu halde. Balina ekseri insanların zannettiği gibi, balık değildir. Materyalizmle hürriyet ısrarlı tekrarlanmalara rağmen, beraber yürümez. Düşünce ile eylem arasındaki tutarsızlığın artmasına rağmen, "şey"ler nasılsa öyle kalır, ama fikirler âlemden, zahiri ve geçici anlamlarına göre değil, fakat orijinal anlam ve mahiyetlerine göre tesir icra ederler.

- 4 -

Böylece, bizim anladığımız manada İslâm'ın tarifine yaklaşmış bulunuyoruz. Özü-nü gözönünde tutarak diyebiliriz ki, İslam dünyanın esas özelliği olan bu dualizmi evvelâ anlamak kabul etmek; ondan sonra da onu yenmek yoludur.

"İslâmî" tabiri burada umumiyetle İslâm, olarak adlandırılan mevzuat ve müesseseler ve bunun da ilerisinde bunların temelinde yatan prensip veya ana fikir için kullanılmaktadır. Burada özünde, ana fikirde, prensipte dahili tetabuka göre daha derin bir kıyas mevzubahistir. "İslâmî" terimiyle hazır çözümden çok metot kastedilmektedir ve bu terim birbirine zıt umdelerin sentez prensibini dile getirmektedir. İslâm'ın esas prensibi, tabiattaki hayat ve hayat şekillerinin gelişme tarzındaki örneği andırıyor. Öyle görünüyor ki, temizlikle ibadeti birleştiren ve namaz ile insanları birlik haline sokan faktörün esasında, hayattaki ruh hürriyeti ile tabiatın determinizmini birleştiren aynı ilham vardır. Kuvvetli bir sezîş kabiliyeti, yalnız namaza bakarak bütün İslâm'ı, İslâm'dan yola çıkarak da dünyanın umumî dualizmini yeniden kurabilir³.

Avrupa'nın orta yolu bulma kabiliyeti hiçbir zaman yoktu. Bu hususta İngiltere'nin bir istisna teşkil ettiğini ileride göreceğiz. Bu itibarla İslâm'ı Avrupa'nın istilâh atıyla ifade etmek hemen hemen imkânsızdır. Namaz, zekât, halife, cemaat, abdest gibi İslâmî terimler; dua, vergi, hükümdar, toplum, yıkanma ile aynı manada değildir. İslâm'ın din ile materyalizmin bir sentezi olduğunu ve Hıristiyanlık ile sosyalizm arasında merkez noktasında bulunduğunu ifade eden tarif çok kabadır ve ancak şartlı olarak kabul edilebilir. Bu tarif, gerçeğin bir tarafına, o da ancak takriben, uymaktadır. İslâm, ne öbür iki doktrin arasında basit aritmetik merkez noktası, ne de onların bir ortalaması değildir. Zira; namaz, zekât, abdest -bunlar parçalanamayan mefhumlardır- çünkü en mahrem ve dolayısıyla basit ve parçalanma kabul etmez bir duygu; ifade edilmesi için tek bir kelime, tek bir tasvir yeten fakat böyle olmakla beraber mantıkî olarak ikili bir durum yansıtan bir katıyet ifade etmektedirler. Bunun insanla olan paralelliği aşıkârdır. İnsan bunların ölçüsü ve izahıdır.

Kur'an'ın alelade bir okuyucu veya bir tahlilciye sistemsiz görüldüğü ve birbirine zıt unsurları biraraya getirdiği intibahı uyandırdığı malûmdur. Ne var ki Kur'an, ede-

³ İslâm'ın prensip olarak tarif edilmesi, onun gelecekteki gelişmesi için fevkalâde önemlidir, İslâm ve İslâm âleminin katılaşması ve içe kapanması sayısız defa -ve doğru olarak- müşahede edilmiştir. Bu durum elbette, İslâm'ın tamamlanmış ve bütün zamanlar için geçerli bir doktrin olarak tarif edilmesiyle alakalı idi.

biyat değil, hayattır. Dolayısıyla ona bir düşünce tarzı değil, bir yaşama tarzı olarak bakmaya başlanır başlanmaz güçlük ortadan kalkar ve bu yanlış intibalar da değerini kaybeder. Kur'an'ın yegâne hakikî tefsiri hayat olabilir ve bildiğimiz gibi, Hz. Muhammed'in hayatı tam buydu. İslâm'ın öğretisi Kur'an'ın yazılı şeklinden anlaşılmaz ve mütenakız görünebilir. Fakat Hz. Muhammed'in hayatında tam manâsıyla tabii bir ahenk içinde, sevgi ile kuvvet, ulvî ile tabii, ilahî ile insanî hususların pek mües-sir birliği olarak ortaya çıkar. Dinle siyasetin meydana getirdiği bu "patlayıcı karışım" milletin hayatında muazzam bir enerji açığa çıkarmıştır. İslâm'ın formülünün hayatın formülüyle tam mutabakat içinde olduğu bir anda göze çarpar, bu noktada.

İslâm'ın orta mevkii, İslâm'ın iki ters istikametten gelen hücumlara karşı kendini müdafaa etmek mecburiyetinde de kendini göstermektedir: Saf din tarafından faz-la tabii, maddî, dünyevî olmakla; bilim tarafından ise dinî, bilim dışı, mistik unsurlar ihtiva etmekle suçlanmaktadır. Ne var ki İslâm ancak tektir, fakat onun da insan gibi hem ruh hem de bedeni vardır. Müşahitlerin intibasına göre onun tamamen değişik görüntüleri, açılardan çeşitliliğinden ileri gelmektedir. Materyalistler İslâm'ı her zaman sadece din ve mistik olarak ("sağ" temayül); hristiyanlar ise sosyal ve siyasi bir hareket ("sol" temayül) olarak göreceklendir.

- 5 -

Aynı dualizm izlenimi içten bakıldığı zaman da gözlenir: Temel İslâmî müesseselerden hiçbiri ne saf din ne de ilme (siyaset, iktisat, dış dünya) ait de değildir. Mutasavvıflar daima İslâm'ın manevî, akılcılar ise dünyevî tarafını vurgulamışlardır. Her iki grubun İslâm'la güçlükleri vardır. Bu da, sırf İslâm'ı yaptıkları tasniflere muvaffakiyetle yerleştirmelerinin mümkün olmamasından ileri gelmektedir. Titizlikle baktığımızda, ne mistikler, ne de akılcılar esas itibarıyla müslümanlığı kuşatıcı bir biçimde kavramış değillerdir. Abdesti ele alalım: Mutasavvıf onu sembolik mânâ taşıyan bir temizlenme olarak tarif edecek, akılcı ise onu sırf bir hıfzıssıhha tedbiri olarak görecektir. Her ikisi de kısmen haklıdır. Sufinin görüşü noksandır, zira abdesti sadece forma, sembolik hareketlere, başka bir ifadeyle, aynı mantığa uyarak, diğer meselelerde de İslâm'ı, içindeki bütün fizikî, fikrî ve sosyal unsurları görmezlikten gelerek, peyderpey saf dine irca etmektedir. Akılcı ise, buna tamamen ters bir istikamet takip edip dini yerinden atmak suretiyle, İslâm'ı insanları bir araya getirmeye matuf siyasi bir parolaya, dinî-ahlâkî muhtevadan yoksun ve bu hususta bütün diğer milliyetçiliklere benzer yeni bir milliyetçiliğin meydana getirilme seviyesine indirmektedir. Bu durumda müslüman olmak herhangi bir vazife veya mükellefiyet, ahlâkî veya dinî bir çabalama, evrensel hakikatle herhangi bir münasebet ifade etmeyip, sadece diğer topluluklardan ayrı bir topluluğa mensubiyet olmaktadır. Halbuki İslâm asla sırf millet olmak istememiş (Kuran, 3/190, 22/41 vs.), manevî bir vazife ifa eden bir "ümme" olmak istemiştir. Birinde siyasi yönü ihmal ederek ve kendimizi dinî mistisizme vererek üstünde durduğumuz zemini kaybediyor ve zimnen baskı altında yaşamaya ve köle olmaya "evet" diyoruz. Öbür taraftaysa, İslâm'ın manevî yönünü ihmal etmekle biz, evrensel kültür sahasında manevî bakımdan herhangi bir kuvvet olmaktan çıkıyoruz.

Istikbal ve pratik insanî çabalar bakımından İslâm, beden ve ruhen ahenk içinde bulunan insanları yetiştirmek ve kanunları ile sosyo-politik müesseseleri bu ahengi muhafaza edecek şekilde kurulmuş olan bir toplumu meydana getirmek için yapılan bir çağrıdır. İslâm durmadan iç ve dış muvazenenin tahakkukunu arar veya araması icap eder. Bundan daha tabii ve fakat imkânları daha az araştırılmış ve tecrübe edilmiş hiçbir talep yoktur. Bu hedef bugün de İslâm'ın önünde duruyor. Onun tarihi görevi işte budur.

- 6 -

Incelemekte olduğu ve cevaplandırmak istediği problemlere göre bu kitap, şimdiki tarihi durumun en bariz özelliğiyle ilgilenmektedir. Bu özellik, dünyanın birbirine zıt iki bloka ayrılmış bulunmasıdır. Bu durumun esasında ideolojik çatışma vardır. Fikirlerin çatışması geçmişte herhangi bir devirde olduğundan daha açık bir şekilde yansımakta ve tamamen pratik ve muayyen şekiller almış bulunmaktadır. Manzara günden güne yeni yeni teferruat ve tezahüratla tamamlanmakta; kutuplaşma acı veren, hemen hemen elle tutulur bir açıklıkla hızla devam etmektedir. Bugün fikri, hissi ve siyasi bakımlardan birbirinden tamamen ayrı iki dünya vardır. İnsan dünyasının esas ikiliği ile ilgili tarihî devâsâ tecrübe gözlerimizin önünde cereyan etmektedir. Böyle olmakla beraber dünyanın bir kısmı bu kutuplaşmadan uzak kalıyor ve bunun büyük bölümünü İslâm memleketleri teşkil ediyor. Bu gerçek hiç de tesadüfi değildir. Müslüman milletler hissediyorlar ki, cereyan eden ideolojik çatışmada onları alakadâr eden hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla aktif bir tutum ifade edemiyorlarsa da, ilgisizlik içine girerek bunu ifade ediyorlar. Müslüman ülkelerin bu bağımsızlaşma süreci fikren ve siyaseten devam edecektir.

İslâm sosyalizmle Hıristiyanlığın hakikat paylarını sadece tanımakla kalmıyor, bilâkis üzerinde ısrarla duruyor. Çünkü, eğer sosyalizm yalansa, o zaman İslâm da tam hakikat değildir. Sosyalizm ve Hıristiyanlığın doğruluğunu ve aynı zamanda hakikatlerinin noksanlığını da ispat etmek demektir. Şu tarihî anda İslâm'ın özel durumu işte budur. Bu iki dünyadan birinin red veya imha edilmesinde İslâm'ın mutlaka şansını görmesi icap etmez. Onun üstünlüğü onların hakikat paylarını tanımamasındadır. Dünyadaki ziddiyetler -ki tarihî ifadesi mevcut bloklardır- ancak ve ancak bu iki dünyanın adalet paylarını da teslim edecek üçüncü bir dünyanın kurulmasıyla yenilebilir. Birbiriyle çatışan ideolojilerin aşırılıklarıyla insanlığa empoze edilemeyeceğinin ve bir senteze, orta pozisyona doğru gidilme mecburiyetinin aşikâr olduğu bu zamanda biz göstermek istiyoruz ki, İslâm, bu tabii fikir seyrine ahenkli bir tarzda bağlanıyor, bu fikirleri kabul ve teşvik ediyor ve peyderpey onların en tutarlı ifadesi oluyor.

Doğu ile Batı arasında geçmişte birçok defa bir köprü vazifesini görmüş olan İslâm, kendi öz vazifesini müdrük olmalıdır. Geçmişte eski medeniyetler ile Avrupa arasında tavassutta bulunmuş olan İslâm, bugün, bu dramatik çıkmaz ve alternatifler zamanında, parçalanmış dünyada, aracılık rolünü tekrar devralmalıdır. Üçüncü, yani İslâmî yolun mânâsı işte buradadır.